

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Щиголь Ірини Василівни
на тему «Українське письменство як соціально-професійна група:

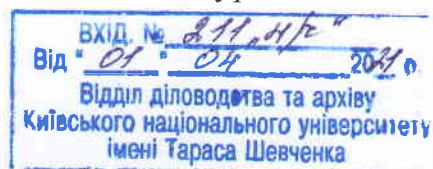
історико-соціальна динаміка становлення
(кінець XVIII – початок XX століття),

подану до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 26.001.30
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність дисертаційної теми та її зв'язок з науковими програмами. Тема і наукова проблема, представлені в дисертаційній роботі Щиголь І.В., є актуальними з багатьох причин. По-перше, історична соціологія стає все більш затребуваною, позаяк усвідомлення того, що минуле, історичні події та їх інтерпретації, є невід'ємною частиною сьогодення і майбутнього, поширюється. Разом із тим, у історичній соціології, в тому числі вітчизняній, превалюють макропідходи, – тоді як темпоральний розгляд побутування конкретної соціальної групи зустрічається не так часто. По-друге, ця праця є важлива з огляду розвитку соціології професій. Дослідження престижу професій на основі оцінок населення в репрезентативних опитуваннях на сьогодні прийнято доповнювати антропологією професій, поглядом зсередини на динаміку становлення тієї чи тієї професійної групи. По-третє, приваблює обрання для аналізу соціально-професійної групи письменства, яка є складнодоступним об'єктом для традиційної соціології. По-четверте, використання в дослідженнях особистих документів, інших дотичних документів є дуже давнім «прийомом» в якісній парадигмі соціології, – тим не менше застосування його не можна назвати поширеним з ряду причин, в тому числі працемісткості цієї техніки. І хотілося б наголосити демократизаційний потенціал роботи. Висвітлення повсякдення авторитарних режимів, цієї «банальності зла» є необхідним для становлення наукових засад історичної свідомості громадянського суспільства.

Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їхня достовірність та новизна. Дисертаційна праця містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та 3 додатки. Всі компоненти праці працюють на розкриття поставленої мети та завдань щодо визначення евристичного потенціалу соціологічної реконструкції шляху становлення та визнання українського письменства як соціально-професійної групи. У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні засади соціологічних досліджень письменства. Авторка вирізняє класичні теорії досліджень культури та професій та їх сучасні версії. Основним концептуальним підходом у дослідженні вирізнення українського письменства як соціально-професійної групи, обрано теорію П. Бурдьє. Доцільність цього кроку не викликає сумнівів. Можна навести багато прикладів сучасних досліджень професій зі сфери культури саме із застосуванням ідей Бурдьє. Такі

концепти, як поле культури, поле мистецтва, поле художнього споживання, гомологія виробництва і споживання тощо активно використовують у соціологічних дослідженнях простору культури і таких соціальних інститутів як література, музика, музейна справа тощо. Разом із тим мова йде про необхідність в подальшому застосування постколоніальних підходів.

У другому підрозділі авторка наводить аргументи на користь вибору традиції біографічних досліджень як методологічної основи вивчення генези творчих професій, інтелігенції як соціальної групи в цілому та її складових. Вона наголошує, що використання приватного листування, щоденників в якості джерела інформації в соціології є менш поширеним порівняно із літературознавством, культурстудіями. Для вирішення завдання пошуку релевантних індикаторів виокремлення українського письменства із когорти інтелектуалів та реконструкції шляху до окремої соціально-професійної групи застосовано якісний аналіз змісту листів українських письменників кінця 18-го – початку 20-го століття, темою яких були питання оплати за їх твори. Як відомо, біографічні, особисті документи можна вивчати не лише як «тему», звертаючи увагу на життєвий шлях, становлення особистості, ідентичності автора тощо. Інший аспект – використання їх як «засобу» у дослідженні тих чи інших проблем (наприклад, соціальної мобільності селян, які переміщуються у міста в пошуках роботи (Ю. Халасінський), сімейної мобільності (Д. Берто), професійної кар'єри в організації (К. Конєцкі) тощо. Також наведено аргументацію щодо доцільності аналізу у рамках традиційного біографічного методу порівняно із методом колективної біографії.

У другому розділі проаналізовано соціальні, економічні та політичні чинники в історичному контексті, які дозволили відбутися українськомовному письменству як окремій групі, учаснику ринку праці (отримання гонорарів за свої твори). Детальний, вдумливий аналіз мемуарних, історичних, наукових джерел розкриває амбівалентний характер умов становлення письменства як групи професіоналів: хвилі зацікавленості україномовними культурними продуктами в Австро-Угорській та Російській імперіях могли супроводжуватися заборонами розвитку української культури з метою стримування формування національної свідомості. Таким чином, авторка доводить, що взаємодія поля влади і поля української літератури кінця 18-го – поч. 20-го століття (до 1917 р.) була неоднозначною: утиски використання української мови сусідили із відносним невтручанням в процеси становлення українського письменства як соціо професійної групи. Розкрито роль періодичних видань художньо-літературного характеру («Основа», «Літературно-науковий вісник», «Киевская Старина»), вплив видавців як культурних посередників у вирішенні українського письменства як групи. Запити видавців масових і періодичних видань на нові твори, стимулювання літературної праці гонорарами є вагомим доказом, на думку авторки, становлення письменства як соціо професійної групи. Гонорар трактовано як різновид економічного капіталу, наявне свідоцтво переходу культурного капіталу в економічний – і навпаки. Ця теза функціонування гонорару як індикатора становлення професійного і соціальної групи українського письменства доведена завдяки кропіткому аналізу листів,

біографічних розвідок цього історичного періоду. Авторка звертає увагу й на особливості художньо-літературної творчості українських жінок-письменниць, зокрема додаткову ускладненість її гендерними чинниками.

Третій розділ містить результати авторського дослідження взаємодії письменників та суспільства на території України в 1920-1930-х роках. Розкрито складну траєкторію (роз)формування українського письменства за часів встановлення і утвердження Радянської влади. На основі детального аналізу літературознавчих, біографічних джерел показано, що різноманіття літературних течій та професійних літературних угруповань часів «українського відродження» було поступово заборонено у 1930-ті роки. Частина літераторів емігрували, величезна частина підпали під репресії. Разом із тим почала з'являтися нова когорта літераторів, відданих революційним уявленням. Проаналізовано домінуючий, контролюючий вплив поля влади на поле літератури і його наслідки. Лояльна/віддана новій владі група письменників починає виконувати ідеологічні функції, які пов'язані із підтриманням політичного устрою. Інституційні механізми підтримки лояльності (виплата гонорарів, привілеї) сприяють утвердженню письменників у статусі професійної групи.

Таким чином, аналіз змісту роботи підтверджує, що у виявленні евристичного потенціалу історико-теоретичної реконструкції шляху становлення та утвердження українського письменства як соціально-професійної групи авторкою були застосовані доцільні, й, певною мірою, інноваційні для вітчизняної соціології методологічні підходи та їх теоретичне обґрунтування. Внаслідок цього було вирішено поставлені завдання і доведено специфіку перебігу процесів виокремлення соціально-професійної групи, українського письменства, як творчої професії в колоніальних соціально-політичних умовах Російської імперії та СРСР; виявлено обмеженість потенціалу теорій домінуючих культур у дослідженнях колоніальних культурних практик у зв'язку з різними соціально-політичними устроями та культурними політиками держав-метрополій та їхніх колоній, доведено результативність використання особистих та інших документів для реконструкції шляху легітимізації українського письменництва як професійної групи.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання. Зміст дисертації містить концептуальні й операціональні засади для розвитку подальших досліджень генези соціально-професійних груп, зокрема, в полі культури. Результати наукової праці доцільно використовувати у рамках навчальних дисциплін з соціології культури, літератури, мистецтва, якісних досліджень. Окреслені перспективи потенціалу застосування постколоніального підходу, гендерного аналізу можуть стати основою для подальших міждисциплінарних досліджень письменства та літератури. Також результати варто поширювати у формі науково-популярних публікацій, реалізуючи потенціал публічної соціології.

Повнота викладу основних результатів соціологічного дослідження в опублікованих працях. Результати дисертаційного дослідження викладено у 16 публікаціях: 6 наукових статей у фахових виданнях з соціології, у тому числі 1 – у закордонному виданні з соціології, та 2 – у виданнях, внесених до міжнародної науково-метричної бази Index Copernicus; 7 публікацій засвідчують апробацію результатів дисертаційного дослідження, 3 – додатково засвідчують результати розробок, з яких 1 – у закордонному виданні з питань новітньої культури та історії. Результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію на наукових конференціях, методологічних семінарах.

Дискусійні положення та зауваження.

1. В дисертації йде мова про важливість не лише поля культурної продукції, але й поля культурного споживання (наприклад, «запит на якісну художню літературу розмовною українською (літературною вона стала завдяки творчості Т. Шевченка) мову став однією з вагомих причин формування українського письменства як соціальної, а згодом і професійної групи»). Тим не менше, ідея Бурдьє щодо гомологічності полів продукування та споживання не акцентується в праці. Хотілося б дізнатися причини цього вибору.

2. На мою думку, в якості допоміжного операціонального підходу у вивченні становлення соціально-професійної групи українського письменства, міг би стати підхід «виробництва культури» (Р. Пітерсон, П. Дімаджіо, «світи мистецтва» Г. Беккера та ін.). Цей підхід розглядає соціальну організацію ситуацій, у яких виробляються культурні продукти (література, мистецтво, музика тощо), та способи, якими соціальна організація структурує культурну продукцію. У працях Л. Козера, Ч. Кадушину «Книги. Культура і комерція видавничої справи» (1982), В. Грісвольд про літературу і читання науковці звертають увагу на специфіку створення, поширення, оцінювання символічних продуктів у рамках соціальних систем. Окрім того, у французькій соціології багато уваги специфіці письменництва як професії приділяє Ж. Сапіро та її колеги. Одна з останніх її книг має красномовну назву: «Професія? Письменник!» (2017). Хотілось би дізнатися думку авторки з приводу можливості/доцільності задіяння цього доробку в контексті тези роботи, що представники творчих професій не часто виступають в якості об'єкта соціологічних досліджень.

В роботі здійснено огляд біографічних досліджень, в тому числі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Зокрема, згадується підхід Ф. Щюце (щоправда, в різних місцях тексту прізвище наведено в різній транскрипції). Підхід цього німецького дослідника автобіографічних джерел відомий, зокрема, завдяки вирізненню ним декількох біографічних структур нарації, в тому числі траєкторії як різкої зміни усталеного способу існування і, відповідно, сприйняття своєї життєвої ситуації. На Вашу думку, чи є відповідною ця понятійна рамка для подальших досліджень «траєкторії українського письменства» в рамках інтерпретативних підходів біографічних досліджень.

Наведені зауваження не применшують оригінальність здійсненого дисертаційного дослідження, яке є самостійною та ґрунтовною авторською розробкою.

Загальний висновок про відповідність дисертаційної роботи встановленим вимогам. Наведена аргументація дозволяє стверджувати, що дисертаційна робота Щиголь Ірини Василівни на тему «Українське письменство як соціально-професійна група: історико-соціальна динаміка становлення (кінець XVIII–початок XX століття)» вирішує поставлені наукові завдання, містить нові обґрунтовані наукові результати, прикладні рекомендації, які в сукупності є суттєвими для розвитку соціологічного знання. Дисертаційне дослідження Щиголь І.В. відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами) до кандидатських дисертацій. Рекомендую присудження Щиголь Ірині Василівні наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Доктор соціологічних наук, доцент
провідний науковий співробітник
відділу соціології культури
та масової комунікації
Інституту соціології
Національної академії наук України

 Л.Г. Скокова

Підпис Скокової Л.Г.
Завіряю
Зав. відділом кадрів
Інституту соціології
НАН України, м.Київ
Л.Г. Скокова 199 — 2021

Вхід № 21.04/2
Від 01 04 2021
Відділ діловодства та архіву
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка